

Олександр Салтан

СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В НАРОДНИХ ШКОЛАХ ХАРКОВА У ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941 – 1943 рр.

Шляхом опрацювання низки першоджерел, що зберігаються у Держаному архіві Харківської області, здійснено дослідження процесу створення та облаштування «нової» української середньої школи Харкова впродовж 1941 – 1943 рр.

Виділено та розглянуто низку німецьких освітніх стандартів, серед яких дерадянізація, українізація, н'ятибальна система тощо, які були введені чиновниками Харківської міської управи влітку 1942 року.

Автор дійшов висновку, що створенням народної школи (попри труднощі та негаразди воєнної доби) окупаційна влада ставила за мету переформатування свідомості підростаючого покоління шляхом виховання лояльних до німецького режиму нових українців.

Ключові слова: *навчальний план, освітні стандарти, шкільна референтура, середня школа, система оцінювання, навчальні програми, шкільна адміністрація, школярі.*

Події Другої світової війни залишили глибокий слід в історії першої столиці радянської України та її мешканців. Варто зауважити, що Харків був найбільшим за площею містом, захопленим Вермахтом на теренах СРСР. Як відомо, окупаційний період колишньої столиці УРСР з невеликими перервами тривав 641 день з 24 жовтня 1941 по 23 серпня 1943 року. Впродовж цього досить значного проміжку часу окупаційна влада була змушена здійснювати низку заходів, спрямованих на нормалізацію громадського життя. Разом з відновленням стратегічно важливих інфраструктурних об'єктів та комунікацій мегаполісу міська управа разом з німецькою воєнною адміністрацією вдалися до поновлення навчання у загальноосвітніх закладах. Фактична «реанімація» середньої школи була необхідною, адже діти, що залишилися у місті, підлягали обов'язковій реєстрації та контролю з боку окупаційної влади. Така турбота пояснюється прагненням окупантів завоювати прихильність серед дітей та юнацтва, які мали стати соціальною опорою нового режиму. Окрім того, за рахунок навчання німецькі чиновники та українські колаборанти прищеплювали підростаючому поколінню нові цінності, що базувалися на класичних ідеологічних постулатах Третього Рейху.

Слід зазначити, що з моменту захоплення Харкова німецька влада зіштовхнулася з об'єктивними труднощами, які унеможливлювали нормальне функціонування навчально-освітніх закладів. Школам не вистачало вчителів, засобів для опалення, нарешті найголовнішого – підручників, адже старі нова влада забракувала, а створити нові так і не спромоглася. Як результат: з кінця 1941р. – впродовж майже усього першого півріччя 1942 р. харківські школи фактично перебували на консервації [Див. додаток А].

У цей час нечисельний відділ освіти Харківської міської управи проводив титанічну роботу, результатом якої мало бути своєчасне відкриття шкіл на початку

нового навчального року. Загальні принципи та завдання освітньої галузі (і середньої школи зокрема) стала анонсувати і декларувати харківська окупаційна газета «Нова Україна». Так, 17 січня 1942 р. редактор газети Віктор Царинник у своїй статті «Завдання культурного будівництва» наголошував: «Маємо створити справжню українську початкову, середню і вищу школу. Школа має виробляти у юнацтва сталий науковий і політичний світогляд, високу культуру розумової і фізичної праці, гартувати міцну волю і характер молодого покоління, прищеплювати йому дисциплінованість і високі моральні властивості» [23, с. 2].

Уже 21 лютого 1942 р. харківська газета «Нова Україна» досить яскраво описала навчальний процес у середній політехнічній школі Південної залізниці [3, с. 4]. Вочевидь німецькою пропагандою цей, по суті, пілотний професійно-технічний заклад на початку 1942 р. подавався як взірцевий, а можливо, і єдиний більш-менш нормально працюючий. Навчальний процес у ньому розпочинався о 8 год. 30 хв., уроки тривали по 45 хв., а лекції (як наголошував журналіст П. Біляїв. – **Авт.**) читали кваліфіковані педагоги, більшість із яких була професорами вишів [3, с. 4]. Таке сумісництво харківської професури було необхідним, адже зарплатня викладацького складу була невеликою, а керівництво флагмана вищої школи Харкова – Політехнічного інституту – у квітні 1942 р. виступило з ініціативою щодо виділення присадибних ділянок для його співробітників [13, арк. 54 – 55; арк. 78.]

Німецька пропаганда наголошувала на тому, що «щоденно, з задоволенням, політехнічну школу відвідували 130 учнів, які наполегливо оволодівали знаннями, щоб стати у майбутньому електриками, механіками та експлуатаційниками». Викладання в ній велось українською мовою за умов дотримання принципу декомунізації [3, с. 4].

Станом на середину літа 1942 р., перед учителями та керівництвом шкіл стояло непросте завдання. Його сутність зводилася до створення середньої школи нового типу, яка б базувалась на ідеологічних та педагогічних принципах, притаманних нацистській Німеччині. Така школа отримає назву народна і проіснує до моменту остаточного визволення міста і області від німецько-нацистських загарбників. Починаючи з планово-проектної фази, нова німецько-українська школа традиційно протиставлялась радянській, де панувала суцільна русифікація, цензура, був присутній жорсткий ідеологічний контроль та патологічне засилля євреїв [17, с. 3].

Народна школа створювалась згідно з настановами відділу освіти міської управи, шкільної референтури міста Харкова та відповідних структур німецької окупаційної адміністрації. Саме ці керівні, керуючі та контролюючі інстанції розробили положення та єдиний план народної школи, які і стали нормативною основою її функціонування. Проекти вищезгаданих документів (у купі з шкільними програмами) зберігаються у Державному обласному архіві Харківської області (далі – ДАХО), фонд Р-2982, окремі описи якого містять інформацію про середню освіту Харкова у 1941 – 1943 рр. [7 – 12]. Саме матеріали окремих справ так званого «окупаційного» фонду ДАХО, які вперше вводяться у науковий обіг, і стали головною джерельною базою даного дослідження.

Згідно з ключовими засадами «Положення про народну школу», її метою було «...виховати дітей українців, як вірних синів нації і Держави, непримиренних борців за щастя українського народу; виховати у дітей кращі громадські чесноти, на яких будується національне українське суспільство, дати учням систематичний курс загальноосвітніх знань» [8, арк. 1].

Основними засадами, на яких повинна мала базуватись лінія поведінки учнів, повинні були бути:

1. Любов та пошана до своєї Батьківщини, до всього, що пов'язує з ідеалами нашого народу, з його минулим, з його традиціями.
2. Чемне поводження зі старшими: директором, учителями та взагалі старшими за віком.
3. Повага до праці інших [8, арк. 8.].

Народна школа мала охопити всіх українських дітей у віці від 6 – 7 до 14 років, хоча учнями першого класу могли стати 7 – 8-річні хлопчики та дівчатка. При

прийомі документів батьки були зобов'язані разом з метрикою надати відомості про національність, віросповідання та стан здоров'я своєї дитини. Школярі за рахунок влади забезпечувались щоденним харчуванням (сніданком), вартість якого становила від 2 до 5 крб на день [8, арк. 66 зв.; 10].

Для порівняння. «На кінець 1942 р. (у Харкові. – *Авт.*) пересічна вартість одного обіду становила: в їдальнях установ – 5 крб 69 коп.; споживчих кооперативів – 6 крб 76 коп.; приватних власників – 22 крб 73 коп.», – зауважував професор А. Скоробагатов [22, с. 286].

Дешевше за все – 5 крб на початку лютого 1942 р. на базарі коштував один кілограм дров. Навіть за коробку сірників на ринках міста продавці правили 50 крб [10, арк. 2 – 3].

Навчання у народній школі було обов'язковим. Воно здійснювалося винятково українською мовою за умови фундаментального вивчення німецької. Уроки з останньої запроваджувались ще у початковій школі, чого не було за радянських часів. На її опанування (починаючи з 3 класу) на гімназійному рівні відводилося по 4 уроки на тиждень [Див. табл. 4]. Таке призвичаювання до іноземної мови було цілком природним, адже молоде покоління мало засвоїти цей загальноживаний засіб повсякденної вербальної і невербальної комунікації. У той же час нацистські ідеологи вважали, що «добре знання німецької мови дасть змогу зрозуміти дух німецької нації, опанувати її культуру» [14, с. 3].

Зазначимо, що у звичайній школі німецьку мову школярі повинні були вивчати лише з 3 – 4 класу [Див. табл. 2 – 3]. Тут вочевидь прослідковується арійська тенденція до соціальної диференціації, яка передбачала поділ на «кращих» і «звичайних» учнів.

Загальна школа ділилась на початкову (1 – 4 клас) і вищу початкову (5 – 7 клас). Незважаючи на вік, уже з початкової школи запроваджувалась профорієнтація. Так, після закінчення 4-го класу 12-річні школярі могли вступати без іспитів до ремісничих шкіл. Колишні ж семикласники, склавши екзамен, отримували можливість стати учнями середніх фахових шкіл, які на кінець 1942 р. лише планували відкрити. При цьому випускники 4-го класу отримували довідку, а учні 7 класу – свідоцтво про закінчення неповної середньої школи. Відмінники навчання заохочувались похвальним листом міського відділу освіти. Як бачимо, вже на рівні завершення початкової школи було закладено класичний європейський соціалізаційний алгоритм: «учись або працюй».

У народній школі та гімназії лекційні уроки поєднувались практичною роботою, що є свідченням прикладного характеру середньої освіти, яка вибудовувалась за традиційними німецькими шаблонами. Кількісний склад класів становив 40 – 42 учні, а в окремих випадках по 30 – 35 осіб. За наявності малого контингенту школярів створювались класи з розрахунку 25 чол. на одного викладача [8, арк. 1].

Педагогічне навантаження (*тут і далі курсив і товщина шрифту наша. – О.С.*) на одного вчителя встановлювалося з розрахунку 20 год. у 1 – 2 класах і 15 год. на тиждень у 4 – 7 класах [8, арк. 2]. При цьому штат школи складався з директора, шкільного інспектора (завуча), учителів-класоводів 1 – 4 кл., викладачів-предметників 4 – 7 кл., учителя Закону Божого, лікаря, секретаря-рахівника, бібліотекаря, завідуючого господарством та технічних робітників: двірника, кочегара, швейцара та прибиральниці.

Директор школи був наділений майже абсолютною владою. Він завідував кадрами, керував усіма справами, ніс повну відповідальність за всі галузі роботи і життя очолюваної ним установи, складав кошторис на утримання школи, був відповідальний за стан і охорону її майна тощо.

Функції безпосереднього помічника і заступника директора (а, по суті, кадрового наглядача) було покладено на **інспектора школи**. На цю посаду його призначав відділ освіти міської управи Харкова. Інспектор школи, за вказівками директора, безпосередньо керував організаційно-навчальною поточною роботою школи і відповідав за точне виконання учнями правил внутрішнього розпорядку як у школі, так і поза нею.

Дорадчим колегіальним органом народної школи вважалась **педагогічна рада**, що традиційно скликалась 1 раз на місяць. Окрім директора та секретаря з

піврічною каденцією, до її складу входили учителі даного навчального закладу. В окремих випадках на засідання педагогічної ради запрошувались представники батьківського комітету школи. Педрада ухвалювала план роботи на поточний рік, вирішувала питання переведення та відрахування учнів, розглядаючи загальні проблеми та перспективи, які стосувались навчально-виховного процесу.

Цікавим було те, що вчитель майже повністю відповідав за організацію навчального процесу, але повинен був використовувати методику викладання, розроблену та ухвалену відповідними управлінськими структурами. Однією з таких навчально-виховних настанов був «Педагогічний інформаційний бюлетень», перший номер якого побачив світ у Харкові 1 грудня 1942 р., а другий було надруковано у Полтаві 15 травня 1943 р. [18 – 19].

У травневому випуску (серед розмаїття педагогічних порад та рекомендацій), зокрема, санкціонувалось використання моральних та фізичних впливів на школярів з метою підтримання дисципліни під час занять. Покарання недисциплінованих учнів вважалося нормою і застосовувалося відповідно до принципу «*strafe muß sein*» (нім. «кара мусить прийти»). Так, моральні види впливу дозволяли: «виключати з гри, під час лекції з гімнастики, залишати після лекцій, задавати багато домашніх завдань, посилювати нагляд у дворі та коридорі під час перерви, доручати учневі збирати папір у шкільному дворі, залишати на позапланові роботи» [19, с. 3].

Згідно з низкою настанов другого номеру «Педагогічного бюлетеня», фізичні кари (в умовах війни) для підтримання дисципліни в класі також були цілком виправдані, санкціоновані та необхідні. Його упорядники рекомендували вчителям бути з цим украй обережними, щоб не завдати дітям тяжких тілесних ушкоджень. У той же час вважалося, що «... від ляпасу по щоці ніхто не вмере, так само не коштуватиме життя, якщо вдарити учня ковінькою» [19, с. 3].

Згідно з правилами народної школи, санкція за порушення дисципліни (як у школі, так і поза нею) передбачала також: зауваження, догану, попередження батьків, а за тяжкі порушення правил поведінки – виключення зі школи без права поновлення. Нова школа змінювала педагогічний статус учителя, який «...став справжнім господарем класу. Учень відчуває, що вчитель має владу над ним, що вчитель у школі не «старший товариш» (становище, до якого зводили його більшовики), а суворий і справедливий батько» [16]. Таким чином, нова українська школа була ще й патріархальною.

Проект положення про народну школу регламентував і успішність учнів. В основу оцінки знань, умінь та навичок школярів було покладено п'ятибальну систему, де найнижчі оцінки «1» і «2» означали «погано» і «недостатньо». Трійка вважалась «достатнім» результатом, тому з молодшого до старшого класу переводили учнів з посереднім рівнем знань. Іспити у школі вчителі організовували наприкінці навчального року з 15 по 30 червня. У разі отримання 2 – 3 оцінок найнижчого ґатунку школяр мав скласти повторні іспити з відповідних дисциплін напередодні початку нового навчального року – з 20 по 30 серпня.

Двієчників могли залишити на другий рік, при цьому літня робота шкільних педагогів з невігласами не передбачалась. У той же час повторне опанування навчального матеріалу за попередній клас не могло тривати більше двох років. Окрім того, батьки учня мали платити за повторний рік навчання своєї дитини. Примітно, що навчання у народній школі у 1941 – 1942 рр. було обов'язковим і безкоштовним. Така система існувала і в нижчих ремісничих школах. Що стосується середніх шкіл (гімназій та трьох перших класів реальної, а також технічної школи), на одного учня міський бюджет виділяв 200 крб на рік [8, арк. 9].

Слід зазначити, що особи, залучені до навчально-виховного процесу, ділились на вчителів та вихователів або класоводів. Вихователі, виступаючи в ролі соціального педагога, за вказівками директора або інспектора школи проводили виховну роботу серед учнів і роботу серед батьків свого класу. Таким чином, учителі-предметники не були обтяжені класним керівництвом. Це дозволяло максимально відповідально зосередитись на дисципліні, яку вони викладали, що підвищувало якість освіти у народній школі.

Викладання навчальних дисциплін регламентувалось відповідними директивами планування та обліку, які розроблялись і надсилались відділом освіти міської управи Харкова, а затверджувались відповідною регіональною штандарткомендатурою Третього Рейху. Навчальні плани та шкільні програми були частиною єдиної освітньої номенклатури з зазначенням тем та кількості годин, що виділялись на їхнє вивчення [Див. додатки Б-Г].

Сучасні поурочні плани в ті роки називались «щоденником учителя», який кожен педагог мав сумлінно вести, готуючись до уроків. На вимогу директора або його заступника свій поурочний «щоденник» учитель давав на перевірку. Форма щоденника не була стандартизована, але мала відповідати змістові навчальної програми з того чи іншого предмета. Поряд зі «щоденником учителя» регулярний контроль за виконанням програм здійснювався шляхом заповнення класного журналу; в кінці четверті – через звіти вчителів на педагогічній раді; в кінці року: у 1 – 3 класах через письмові роботи, у 4-му класі за рахунок іспитів.

Доволі оригінальною була і **система оцінювання навчальних досягнень учнів**. Зокрема, поточне виявлення знань передбачало систематичне опитування учнів на уроках та щоденне спостереження над їхньою роботою. У арсеналі педагогів були також і різноманітні письмові роботи, які школярі мали виконувати як у класі, так і вдома. У кінці четверті вчитель мав право давати спеціальні підсумкові письмові контрольні роботи, що впливали на виставлення оцінки за четверть. При оцінюванні письмових робіт учителю рекомендували враховувати не тільки кількісний характер помилок, але й мотиваційно-психологічний стан учня, який виконав щось неправильно. Саме це і впливало на розмір оцінки школяра. Для визначення навчальних досягнень учнів народна школа використовувала бально-оціночну систему. Так, якщо поточне оцінювання передбачало виставлення від 1 до 5 балів, то четвертне і річне втілювалось у виставлення у таблиці учнів словесних оцінок: «відмінно», «добре», «посередньо», «слабо» та «погано», що було новим у тогочасній Україні.

До четвертого класу використання учнівських щоденників не передбачалось, тому вчитель заносив отримані дітьми оцінки лише в класному журналі. І лише у четвертому класі оцінка ставилась одночасно у класний журнал і в учнівський щоденник. Щодо використання учнями щоденників у 6 – 7 класах інформації не виявлено. Загалом цей учнівський документ був дефіцитним товаром, тому про масове використання щоденників мова не йшла. Відповідно батьки (для з'ясування поточної успішності своїх дітей) повинні були або довіряти їм, або ж періодично спілкуватись із педагогами. Четвертні та річні оцінки виставлялись у таблиць, який учні отримували після завершення даних етапів навчання. Табелі, підписані батьками, повертався до школи, де зберігався протягом року.

Організація навчального процесу передбачала і відповідне предметне забезпечення. Згідно зі змістом проекту, навчальний план народної школи складався з 13 дисциплін, більшість із яких учні вивчали, починаючи з 1 класу. Реєстр навчальних предметів був стандартним, а його ієрархія визначала ступінь пріоритетності шкільних дисциплін нової школи [Див. додатки Б – Г]. Від радянського його відрізняли наявність гімнастики (замість фізкультури), історії (еквівалент історії СРСР) та Вітчизнознавства або історії України (що замінювала історію УРСР) та Закону Божого, який в умовах радянського атеїзму взагалі не вивчався. Що стосується вищезгаданої релігійної дисципліни, її вивчення було добровільним і лише зі згоди батьків.

У початковій чотирирічній народній школі діти опановували десять предметів [Див. додаток В]. Автори навчального плану «чотирирічки» вважали, що педагогічний квартет та один техробітник – цілком достатній штат для забезпечення навчально-виховного процесу в початковій школі.

Найнасиченішим і найскладнішим був навчальний план гімназії, у якій діти «гризли граніт наук» 8 років. З-поміж стандартного набору предметів (кількість яких сягала шістнадцяти) вирізнялись латинська мова і філософія, які не входили до реєстру навчальних дисциплін задекларованих у навчальному плані народної школи.

Навчальний процес у гімназій мали забезпечувати: директор, з тижневим

навантаженням 8 год., інспектор, що працював 10 год., дванадцять з половиною викладачів з пересічним навантаженням 18 год. на тиждень, 1 бібліотекар, 1 секретар (він же завгосп), три прибиральниці, 1 швейцар та 1 двірник [Див. додаток Г].

Звертає на себе увагу і відсутність фізкультури з її постійними нормативами як своєрідної форми соціалістичного змагання. Як бачимо радянські архаїчні фізичні вправи з щомісячним складанням фізкультурно-спортивного заліку було замінено більш демократичною гімнастикою. Це пояснюється специфікою німецької школи фізичного виховання учнів, адже в Німеччині гімнастика вважалась універсальним видом спорту, який розвивав практично усі групи м'язів.

Варто наголосити, що заходи з організації навчального процесу були під пильним наглядом німецьких ідеологів та спецслужб. Фактичне керування освітньою галуззю покладалось на німецький відділ пропаганди окупованих територій. Саме він цензурував і диференціював радянські підручники на «бажані» і «небажані», визначаючи зміст навчальних планів та змістовність предметів. На початку окупації існування освітнього відділу при Харківській міській управі (далі – ХМУ) було суто формальним, адже станом на 20 лютого 1942 р. він складався з трьох чоловік [12, арк. 63.].

Матеріально-технічна база харківських шкіл була у жалюгідному стані. Як свідчить зміст протоколу наради у заступника обербургомистра ХМУ – пана Сеника від 19 листопада 1942 року, наявні радянські підручники (більшість з яких було знищено або спалено голодними та замерзлими харків'янами впродовж зими 1941 – 1942 рр.) підлягали жорсткій фільтрації. Окупаційна влада не повною мірою забезпечила школи і звичайними зошитами. Їх батьки та учні головним чином купляли або міняли на базарах. Як свідчать архівні джерела, не вистачало портретів національних героїв: Б. Хмельницького, І. Мазепи, М. Коцюбинського та І. Франка. Школи відчували брак кваліфікованих кадрів, особливо тих учителів, які досконало володіли українською [8, арк. 66-67 зв.].

Згідно з німецькими статистичними даними, станом на лютий 1942 р. на обліку ХМУ перебувало 126 середніх та нижчих загальноосвітніх шкіл, а також 28 середніх та нижчих фахових шкіл. При цьому окупаційна влада зі 138 довоєнних шкіл міста планувала відкрити 2 середні, 20 народних та 4 ремісничі школи [12, арк. 17].

Загалом запропонований освітній проект в окупованому Харкові був експериментальним і в процесі практичного втілення мав корегуватись. Окупаційна влада планувала почати навчальний рік 15 серпня 1942 р., але в межах Харкова та Харківського району він фактично стартував більш ніж на два тижні пізніше – 1 – 2 вересня. При цьому 21 початкова школа запрацювала вже 19 серпня 1942 р. [1; 5; 15].

Для усвідомлення специфіки нового викладання шкільні педагоги з 20 липня по 10 серпня 1942 р. мали пройти підготовчі курси (вдруге німці їх розпочнуть 21 січня 1943 р. – Авт.), на яких професори мали читати вчителям методико-педагогічні лекції відповідно до нового змісту середньої освіти. А за тиждень до початку навчального року – 7 серпня 1942 р. «Нова Україна» яскраво описала роботу курсів підвищення кваліфікації для вчительського складу початкової школи, що почали роботу з 25 липня [2, с. 4]. В їхній роботі брали участь більше двохсот учителів, яких обізнані лектори вчили викладати шкільні предмети по-новому. Цікаво, що умовою допуску до педагогічної діяльності напередодні 1942 – 1943 навчального року стали обов'язкові іспити, які здавали усі слухачі курсів [2, с. 4].

Традиційно освітянські ноу-хау окупаційної влади (так само, як і відкриття та функціонування шкіл) ставали однією з топ-тем періодичної преси, яка є одним з першоджерел у дослідженні даної проблеми. За німецькою пропагандистською традицією, помпезні успіхи нової влади в освітянській галузі були значно завищені і мало відповідали реаліям того часу. Так, 29 липня 1942 р. «Нова Україна» повідомила про відновлення роботи більш як у 500 школах області [4, с. 4]. Скілки ж їх реально відчинили двері для школярів і запровадили повноцінний навчальний процес, достеменно невідомо.

У середині вересня 1942 р. окупаційна влада на шпальтах газет анонсувала вихід щомісячного педагогічного часопису, який мав сприяти поглибленому опануванню

німецьких педагогічних методик викладання. Це видання патрунував головний відділ науки і навчання при уряді генерал-губернаторства. Того ж дня, 15 вересня 1942 р., Харківська міська управа згідно з наказом № 107 фактично заборонила будь-які приватні педагогічні практики, що означало цілковиту державну монополію освітянської сфери [20, с. 4]. А вже через тиждень «Нова Україна» звітувала про перші успіхи нової школи Харкова [5, с. 4].

Як свідчать репортажі журналістів (більшість з яких чомусь підписувались криптонімами), у 1942 р. лише у Харкові за парти сіли 8000 учнів з 10000 дітей, що мали піти до школи. Навчальний процес у Харкові забезпечували 225 учителів. Шкільний контингент у них був різний. Найменша (периферійна) – нараховувала 64 учні, найбільша (в самому центрі міста) – 537 [5, с. 4].

І хоча народна освіта визнавалась «найважливішою ділянкою роботи міської влади», з 40 мільйонів міського бюджету Харкова за третій квартал 1942 р. на освіту було виділено лише 2,6 млн крб. Для порівняння: на забезпечення функціонування медичної галузі витрати становили 8,5 млн, відновлення інфраструктури міста – 7 млн крб, суспільну опіку – 5 млн крб, дотації промисловим підприємствам – 4 млн крб [21, с. 3].

Як бачимо, незважаючи на декларовану пріоритетність, освітня царина перебувала на залишковому фінансуванні. Особливо важкими були зимові місяці, адже погане функціонування системи опалення робило навчальний процес малоефективним. Худі й бліді діти часто хворіли та погано вчилися. Давалися взнаки і перебої з харчами, періодичні спалахи голоду в місті. До цього варто додати періодичні бомбардування радянської авіації та бої, що точились навколо Харкова взимку та влітку 1943 року. Відсутність підручників та необхідної кількості наочних та технічних засобів навчання змушували педагогів виробляти альтернативні форми занять, до яких учителів спонукали численні методичні настанови та саме життя. Варто наголосити, що харківські вчителі перебували в не менш складних умовах окупаційного буття. Розмір їхньої місячної заробітної плати (330 – 400 крб) ледь дозволяв задовольнити мінімальні прожиткові потреби [Див. додаток А].

Утім, незважаючи на об'єктивні труднощі, німцям та міським колаборантам вдалося «завантажити» 1941 – 1942 навчальний рік, який все ж таки відбувся, про що вже у січні 1943 р. бадьоро звітувала німецька пропаганда [6, с. 4]. Нагадаємо, що це був перший великий досвід гітлерівської окупаційної адміністрації по відновленню та оновленню середньої освіти в найбільшому місті СРСР, захопленому Вермахтом.

Запроваджена система освіти передбачала ранню профорієнтацію, яка культивувалась у тогочасній Німеччині. У школах існувала гендерна рівність та етнічна сегрегація, були етнонаціональні навчальні дисципліни і в той же час дозволені непедагогічні методи впливу на учнів, а авторитет учителів та адміністрації був беззаперечним. Процес викладання здійснювався українською мовою, вивчення історії України та української літератури проводилося з антибільшовицьких позицій, що стало яскравим проявом декомунізації.

Поряд зі світськими дисциплінами батькам та школярам було запропоновано вивчати і Закон Божий, що мало сприяти формуванню релігійних цінностей у свідомості та підсвідомості підростаючого покоління. Освітня галузь Харкова перебувала на залишковому фінансуванні, тому у школах відчувався постійний брак кваліфікованих кадрів, підручників, засобів опалення, харчування тощо.

Таким чином, процес розбудови української школи у Харкові за часів німецької окупації можна охарактеризувати, як вельми складний і суперечливий. З одного боку, мінімум гуманістичних цінностей, притаманних середній школі, з іншого – досить жорстка дисципліна, декларована німецькими освітніми стандартами та потребою часу. Народна школа, по суті, виступала однією з первинних суспільних ланок, яка мала прищеплювати нову систему цінностей, привнесену з Західної Європи. Попри класичні постулати нацистської ідеології, навчальний процес у загальноосвітніх навчальних закладах Харкова (а з ним і усю Україну. – Авт.) мав сприяти швидкому та якісному накопиченню необхідних знань, умінь та навичок, формуванню нового

покоління, слухняного і покійного виконавця волі його визволителів від радянського ярма.

Нова українська школа де-факто створювалась згідно з тогочасними європейськими стандартами, але у чіткій відповідності до нацистського етичного шаблону. Школярі, їхні батьки та вчителі повинні були стати однією з ланок єдиного державного механізму Третього Рейху, слухняними виконавцями волі німецьких керівників в умовах освоєння життєвого простору на декомунізованих теренах Радянського Союзу.

Додаток А

Кошторис прибутків та витрат на утримання 7-класної школи № 6 6го району м. Харкова на I квартал 1942 року

Зарплата адмінперсоналу

Назва посад	Число осіб	На ск. місяців розрах. зарплата	Ставка зарплати на м-ц	Зарплата всім на I-II-III м-ці
Секретар-рахівник	1	3	300	900
Завгосподарством	1	3	250	750
Швейцар	1	3	90	270
Прибиральщиці	4	3	80	960
Сторож	1	3	100	300
Двірник	1	3	90	270
Істопник	4	3	90	1080
РАЗОМ	13		1000	4530
Назва посад	Число осіб	На ск. місяців розрах. зарплата	Ставка зарплати на м-ц	Зарплата всім на I-II-III м-ці
Директор	1	3	600	1800
Ст. викладач (Завуч)	1	3	375	1125
Викладач I-II кл.	6	3	330	5940
Викладач IV-VII кл.	14	3	400	16800
За класне керівництво	8	3	50	1200
За завідування кабінетів	4	3	50	600
За завідування бібліотеки	1	3	260	780
За перевірку письмових робіт IV-VII класів	3,55	3	142	426
РАЗОМ:				28 671

ДАХО Р-2982. Оп. 4. Спр. 246. Арк. 7. Оригінал. Чорні чорнила.

Додаток Б
Проект

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН НАРОДНОЇ ШКОЛИ

Предмети Класи	Початкова школа							Загальна кільк.
	I	II	III	IV	V	VI	VII	
1. Укрмова і л-ра	12	12	7	7	5	6	5	24
2. Історія	-	-	2	2	3	3	3	11

3. Закон Божій Вітчизнознавство (дописано сірим олівцем. – прим. О.С.)	2	2	2	2	2	2	2	8
4. Німецька мова	-	-	-	4	4	4	3	15
5. Математика	6	6	6	6	7	6	6	25
6. Фізика	-	-	-	-	-	3	3	6
7. Хімія	-	-	-	-	-	-	3	3
8. Природознавство	-	-	2	2	3	2	2	9
9. Географія	-	-	2	2	3	2	2	9
10. Каліграфія	2	2	1	1	-	-	-	4
11. Гімнастика	1	1	1	1	1	1	1	4
12. Співи	1	1	1	1	1	1	1	4
13. Малювання	1	1	1	1	1	1	1	4
Практичні роботи	-	-	-	1	1	1	1	4
РАЗОМ	24	24	26	29	32	32	33	126

Штат викладавців (так у документі. – Прим. О.С.):

1 директор – 10 годин навантаження.

7 викладачів з пересічним навантаженням 18 годин на тиждень.

3 класоводи.

Бібліотекар, він же завгосп.

2 прибиральниці.

ПРИМІТКА: 1/ Де потрібно, можна відкривати паралельні класи

2/ Навантаження класа (тут і далі класа. Так у документі. – Прим. О.С.) 30-40 учнів.

ДАХО Р-2892. Оп. 4. Спр. 184. Арк. 12. Машинописна копія.

Додаток В

Проект

13. VII о 3 год. (чорні чорнила. – Авт.)

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН

Початкової народної школи /4-х річки/

Предмети Класи	Класи				
	I	II	III	IV	
Українська мова	12	12	8	9	41
Арифметика	6	6	7	9	28
Історія	-	-	2	2	4
Німецька мова	-	-	3	3	6
Природознавство	-	-	2	2	4
Географія	-	-	2	2	2
Закон Божій (так у документі. – Прим. О.С.)	2	2	2	2	8
Каліграфія	2	2	1	1	6
Малювання	4	4	1	1	2
Співи	1	1	1	1	4
Гімнастика	1	1	1	1	4
РАЗОМ	22	22	26	27	97

Штат: 4 вчителі,

1 техробітник.

ПРИМІТКА: 1/ Де потрібно, можна відкривати паралельні класи.

2/ Навантаження класа 30-40 учнів.

ДАХО Р-2892. Оп. 4. Спр. 184. Арк. 13. Машинописна копія.

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН ГІМНАЗІЇ
/8 р. навчання/

№№	Назви предметів	Кляси								Загальна
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
1.	Українознавство і література	6	6	6	5	4	4	4	5	40
2.	Історія	2	2	3	2	3	3	4	4	23
3.	Німецька мова	4	4	4	4	4	4	4	4	32
4.	Закон Божий	2	2	2	2	2	2	2	2	16
5.	Математика	6	6	6	6	6	5	5	5	43
6.	Фізика	-	-	-	3	3	3	3	4	16
7.	Хімія	-	-	-	2	2	2	2	-	8
8.	Природознавство	2	2	2	2	2	2	-	-	12
9.	Географія	2	2	3	2	2	2	2	-	15
10.	Латинська мова	-	-	-	3	3	3	3	4	16
11.	Філософія	-	-	-	-	-	-	1	2	3
12.	Малювання	1	1	1	1	-	-	-	-	4
13.	Каліграфія	2	2	-	-	-	-	-	-	4
14.	Креслення	-	-	-	-	1	1	1	1	4
15.	Гімнастика	1	1	1	1	1	1	1	1	8
16.	Співи	1	1	1	-	-	-	-	-	3
17.	Практичні роботи	1	1	1	1	1	1	1	1	8
	РАЗОМ	30	30	30	33	33	33	33	33	255

Штат викладачів гімназії:

1 директор з навантаженням 8 годин.

1 інспектор10 год.

12^{1/2} штатних посад викладачів з пересічним навантаженням 18 годин на тиждень.

1 бібліотекар.

1 секретар, він же завгосп.

3 прибиральниці.

1 швейцар.

1 двірник.

ДАХО Р-2892. Оп. 4. Спр. 184. Арк. 14. Машинописна копія.

1. А. Р. У рідній школі / А. Р. // Нова Україна. – 30 вер. 1942. – Ч. 219 (236).
2. Б. На вчительських курсах / Б. // Нова Україна. – 7 серп. 1942. – Ч. 174 (191).
3. Біляїв П. В новій школі / П. Біляїв // Нова Україна. – 21 лют. 1942. – Ч. 34 (51).
4. Ветухів М. Визволена область працює / М. Ветухів // Нова Україна. – 29 лип. 1942 р. – Ч. 166 (183).
5. Г.М. Народні школи знов почали працювати / Г.М. // Нова Україна. – 22 вер. 1942 р. – Ч. 212 (229).
6. Григоров Л. З новими силами / Л. Григоров // Нова Україна. – 30 січ. 1943. – Ч. 23 (337).
7. Державний архів Харківської області (ДАХО). Р-2892. Оп. 4. Д. 190. 48 арк.
8. ДАХО. Р-2892. Оп. 4. Спр. 184. 123 арк.
9. ДАХО. Р-2982. Оп. 4. Спр. 246. 129 арк.
10. ДАХО. Р-2982. Оп. 1. Спр. 378. 58 арк.
11. ДАХО. Р-2982. Оп. 4. Спр. 824. 111 арк.
12. ДАХО. Р-2982. Оп. 7. Спр. 7. 65 арк.
13. ДАХО. Р-3744. Оп. 1. Спр. 42. 81 арк.

14. Дрига П. На порозі навчального року / П. Дрига // Нова Україна. – 23 лип. 1942. – Ч. 161 (178).
15. Кор Р. Перший день / Р. Кор // Нова Україна. – 2 вер. 1942. – Ч. 195 (212).
16. Коротковенко Р. Перші враження / Р. Коротковенко // Нова Україна. – 20 вер. 1942. – Ч. 211 (228).
17. Л. В. Доля українських шкіл під більшовиками 1936 – 1937 роки в Харкові / Л. В. // Українські щоденні вісті. – 23 серп. 1943. – Ч. 42.
18. Педагогічний інформаційний бюлетень. – Харків. – № 1. – 1 грудня 1942. – 6 с.
19. Педагогічний інформаційний бюлетень. – Полтава. – № 2. – 15 травня 1943 року. – 7 с.
20. Семененко О.П. Обов'язкова постанова № 107 Харківської Міської Управи, м. Харків. 1-го вересня 1942 р. / О.П. Семененко // Нова Україна. – 15 вер. 1942 р. – Ч. 206 (223).
21. Сенік Г. Бюджет нашого міста / Г. Сенік // Нова Україна. – 1 жовт. 1942 р. – Ч. 220 (237).
22. Скоробагатів А.В. Харків у часи німецької окупації 1941 – 1943 рр. / А.В. Скоробагатів. – Харків.: Прапор, 2004. – 376 с.
23. Царинник В. Завдання культурного будівництва / В. Царинник // Нова Україна. – 17 січ. 1942 р. – Ч. 6 (23).

Салтан А.Н.

Специфика организации учебного процесса в народных школах Харькова в период нацистской оккупации 1941 – 1943 гг.

Путем обработки ряда первоисточников, хранящихся в Государственном архиве Харьковской области, исследован процесс создания и становления «новой» украинской средней школы Харькова в течение 1941 – 1943 гг.

Выделен и рассмотрен ряд немецких образовательных стандартов, среди которых: десовиетизация, украинизация, пятибалльная система и пр., введенных чиновниками Харьковской городской управы летом 1942 года.

Автор пришел к выводу, что с созданием народной школы (несмотря на трудности и невзгоды военной эпохи) оккупационные власти стремились переформатировать сознание подрастающего поколения путем воспитания лояльных по отношению к немецкому режиму, новых украинцев.

Ключевые слова: образовательные стандарты, система оценивания, средняя школа, учебный план, учебные программы, школьная администрация, школьная референтура, школьники.

Saltan O.M.

Specificity of the organization of the educational process in the public schools of Kharkov during the Nazi occupation, 1941 – 1943.

By processing a number of primary sources stored in the State archives of the Kharkiv region, the process of creating and establishing the «new» Ukrainian secondary school of Kharkiv during 1941–1943 was studied.

A number of German educational standards have been singled out and considered, including desovietization, ukrainization, a five-point system, etc., introduced by officials of the Kharkiv city government in the summer of 1942.

The author came to the conclusion that with the creation of a national school (despite the difficulties and adversities of the military era), the occupation authorities sought to reformat the consciousness of the younger generation, by educating new Ukrainians loyal to the German regime.

Key words: educational standards, assessment system, secondary school, curriculum, curricula, school administration, school referral, schoolchildren.